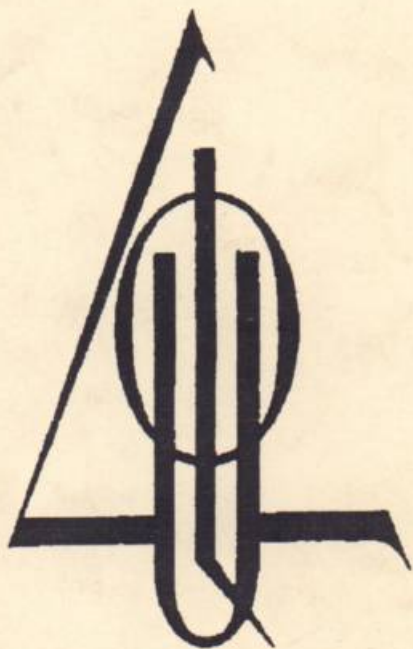

Գ. ԲՐՈՒՏՅԱՆ

G. BRUTIAN

ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄԵՏԱՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ARMENOLOGY AND METAARMENOLOGY

ԵՐԵՎԱՆ • YEREVAN

1999

9(47.925)
F-92

ՀԱՅՈՑ ՓԻԼՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ARMENIAN PHILOSOPHICAL ACADEMY

ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍ Գ. ԲՐՈՒՄՅԱՆ

ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄԵՏԱՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
ARMENOLOGY AND METAARMENOLOGY

3998

« ԳԱՄ հրատարակչություն
Երեւան - 1999

ԴՏՀ 1/14
ՉԱԴ 87.3
Բ 927

ԲՐՈՒՏՅԱՆ Գ.

Բ 927 Հայագիտություն եվ մեդիագիտություն. Եր.: ՀՀ ՉԱԱ «Գիտություն»
հրատ., 1999, 44 էջ:

Առկն աշխատության հեղինակությամբ հրատարակվել են ավելի քան 50 գիրք եւ գրքույկ եւ շուրջ 300 հոդված աշխարհի տարբեր երկրներում, 20 լեզուներով:

There are published G. Brutsyan's more than 50 books and booklets and approximately 300 articles in different countries, in 20 languages.

Հայագիտության եւ նվիրված Գ. Բրուտյանի հետևյալ գործերը:

Brutsyan's following works are devoted to Armenology:

- «Շղիշն Չարենցի փիլիսոփայական ուղբայինները» /1954/: ՀՍՍՀ գիտությունների ակադեմիա. «Տեղեկագիր», հասարակական գիտություններ 12, էջ 3-14:
- «Անտոն Գարագաշյանի ուսմունքը տրամաբանության մասին» /1962/: Գիտական տեղեկատվության կենտրոնի փիլիսոփայական գիտությունների սերիա, հ. 80, պրակ 1-2 /էջ 69-85/, Երեւան, Երեւանի պետական համալսարան:
- «Dvehijadugodisnjica jermenske filozofske misli» /սերբերեն/ /1966/. Filozofija, Broj 2, p. 225-232, Beograd.
- «Դավիթ Անհաղթի ուսմունքը սահմանման եւ բաժանման մասին» /1979/: Պատմաբանասիրական հանդես 3, էջ 32-56, ՀՍՍՀ գիտությունների ակադեմիա:
- «Դավիթ Անհաղթի ուսմունքը մտահանգման մասին» /1979/: Հասարակական գիտությունների լրագրեր 10, էջ 32-58, ՀՍՍՀ գիտությունների ակադեմիա:
- «Թարգմանչական արվեստը տրամաբանության հայեցակետից» /1980/: Սովետական գրականություն 2, էջ 129-164:

Учение о логике - главное содержание теоретического наследия Давида Непобедимого (Анахта) (1980). Ереван.

Հարունակությունը տես էջ 44, /continued on p. 44/:

Բ 0301080000
703 (02)99

ՉԱԴ 87.3

© ՀՀ ՉԱԱ «Գիտություն» հրատարակություն, 1999

Հ Ա Յ Ա Գ Ի Տ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն ԵՎ Մ Ե Տ Ա Հ Ա Յ Ա Գ Ի Տ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Գիտության պարզացումը մեր օրերում հանգեցրել է մեդիագիտության ստեղծման անհրաժեշտությանը: Դա վերաբերում է գրեթե՝ բոլոր գիտություններին: /Երբեմն գիտության փոխարեն օգտագործվում է տեսություն հասկացությունը, որին համապատասխանում է մեդիատեսություն հասկացությունը/²: Այսօր մենք խոսում ենք ոչ միայն մաթեմատիկայի, տրամաբանության, լեզվաբանության, կենսաբանության եւ այլ գիտությունների մասին, այլ նաեւ մեդիամաթեմատիկայի, մեդիատրամաբանության, մեդիալեզվաբանության, մեդիակենսաբանության եւ այլ մեդիագիտությունների մասին:

Եթե գիտության առարկան իրականությանը համապատասխան օրինաչափությունների ուսումնասիրությունն է, ապա մեդիագիտության առարկան իր իսկ գիտության բնույթի, կառուցվածքի, այն մեթոդների հետազոտությունն է, որոնցով գիտությունն իրականացնում է իր ուսումնասիրությունները: Դա հիմք է տալիս պնդելու, որ մեդիագիտության հասկացություններն ավելի ընդհանրական բնույթ ունեն, ավելի լայն ընդգրկումներ, քան գիտության համապատասխան հասկացության ծավալները: Հենց այդ պատճառով էլ տողերիս հեղինակը այն համոզման է, որ մեդիագիտություն կարող է ունենալ ցանկացած գիտություն, բացի փիլիսոփայությունից: Չի կարելի փիլիսոփայության համար ստեղծել մեդիափիլիսոփայություն, քանի որ չկան ավելի լայն ծավալի հասկացություններ, քան փիլիսոփայության մեջ գործառու հասկացություններն են: Այդ նկատառումով էլ փիլիսոփայությունը եւ՝ տեսություն է, եւ՝ մեդիատեսություն (Брутян 1984, 1985)³:

Գիտական գրականության մեջ կարելի է հանդիպել ցանկացած գիտությանը համապատասխանող մեթոդագիտության անվանմանը, սահմանմանը, ի բացառյալ հայագիտության եւ նման այլ գիտությունների: Թերեւս դա պատահական չէ: Հայագիտությունը եւ մեթոդահայագիտությունը հարաբերակցական հասկացություններ են: Առանց հայագիտության, որպէս տեսության, մասին պարզ եւ հնարավորին չափ ստույգ պատկերացում ունենալու, չի կարելի անգամ առաջադրել մեթոդահայագիտության գաղափարը:

Պէտք է ընգծել, որ հայագիտության բնագավառում կան զգալի հաջողություններ, գիտական ներդրումներ՝ ինչպէս Հայաստանի գիտական կենտրոններում, այնպէս էլ աշխարհի փարբեր երկրների համալսարանների հայագիտական ամբիոններում: Դրանք ի մեծի մասի վերաբերում են կոնկրետ այս կամ այն հարցի, խնդրի, այս կամ այն բնագավառի նյութի հայեցի բնույթի տեսանկյունից: Ասկայն ժամանակն է զբաղվել նաեւ այն պրոբլեմով, թե ի՞նչ է հայագիտությունը, սահմանել հայագիտության՝ որպէս գիտության առարկան, պարզել հայագիտության հարաբերությունները գիտության այլ ճյուղերի հետ, որոշել հայագիտության տեղը գիտությունների համակարգում եւ այլն:

Այս հարցերը չեն սպառում խնդրո առարկան եւ, ըստ էության, փարբեր կարգի, ավելի ստույգ՝ ընդհանրացման փարբեր մակարդակի հարցեր են:

Առաջին հարցը, որի պատասխանը մյուս հարցերի քննարկման նախապայմանն է, «ի՞նչ է հայագիտությունը» հարցն է: Այդ հարցի պատասխանը կարող է լինել ինչպէս հայագիտության առարկայի սահմանումը, այնպէս էլ այդ նույն առարկայի որոշ հատկությունների թվարկումը՝ համապատասխան բնութագրությամբ: Առաջին դեպքում հայագիտության մասին հաղորդվող գիտելիքը զգալիորեն հակիրճ կլինի, բայց ստույգ կբացահայտի սահմանվող հասկացության բովանդակությունը, այդ հասկացության մեջ արտացոլված առարկաների էական հատկությունները: Երկրորդ դեպքում հնարավորություն է ընձեռվում համեմատաբար ավելի

հանգամանորեն բնութագրել հայագիտության առարկան՝ թվարկելով վերջինիս ինչպէս էական, այնպէս էլ որոշ ոչ էական հատկություններ:

Հարկ է նշել, որ այն սակավ դեպքերում, երբ խոսվում է հայագիտության մասին /հիմնականում դա փոքի է ունենում որոշ հանրագիտարաններում/, անորոշությունը, ոչ ճշգրտությունը խախտում է սահմանները նշված երկու դեպքերի միջեւ, մի հանգամանք, որ աներկբայորեն խոսում է քննարկվող հարցի դեռեւս անմշակ լինելու մասին:

Եթե մտովի վերականգնվի հայագիտության պատմությունը, ապա կարելի կլինի նկատել, որ հայագիտությունն ուսումնասիրում է հայ իրողությանը վերաբերող նյութ: Նյութի հայեցի լինելն է, որ գրավում է հայագետի ուշադրությունը: Ուսումնասիրությունը կարող է իրականանալ գիտության ցանկացած բնագավառում, միայն թե քննարկվող հարցն առնչություն ունենա հայ իրականության հետ: /Սա դեռեւս հայագիտության, որպէս գիտության նկատմամբ առաջին մոտեցումն է եւ ամենէին հավակնություն չունի անվանվելու հայագիտության սահմանում/:

Ասկայն մինչ հայագիտություն հասկացության սահմանմանն անցնելը կանգ առնենք մի տերմինի՝ «մեթոս» տերմինի վրա, որի հետ առնչվող քննարկումները կարող են օգնել հայագիտության ավելի ստույգ ըմբռնմանը: «մեթոս» տերմինն առաջացել է առաջին դարում մեր թվարկությունից առաջ: Տերմինի ներմուծողն է եղել Անդրոնիկ Հոռոտսցին /Ալեքսանդրիա քաղաքից/: Արիստոտելի երկասիրությունները դասակարգելիս, գրադարանավար Հոռոտսցին հիմք է ընդունել այդ երկերի բովանդակությունը: Այն, ինչ գրադարանավարի ըմբռնմամբ վերաբերել է բնագիտական պրոբլեմներին՝ ֆիլիկային, առանձնացրել է, իսկ Արագիդի մյուս հետապոտություններն /որոնք ի մեծի մասի վերաբերել են բուն փիլիսոփայական մեկնաբանություններին/ Հոռոտսցին անվանել է «մեթոսֆիլիկա», որը նշանակել է «ֆիլիկայից հետո»: Այսպիսով, «մեթոս» նախածանցն օգտագործվել է «ի՞նչ-որ բանից հետո» նշանակությամբ:

Գիտության պարմությունը վկայում է, որ «մեզա» նախածանցով առաջացել են զգալի բանակությանը տերմիններ, որոնցում այդ նախածանցն այն դերը չի կատարում, ինչ «մեզաֆիլիկա» բառում (Брутян 1984): Իհարկե, կան նաև այլ դեպքեր, որոնք նկատելիորեն հիշեցնում են «մեզաֆիլիկա» բառի առաջացումը: Բոլոր դեպքերում հատուկ ուշադրության է արժանի «մեզամաթեմատիկա» բառի առաջացումը: Այդ մտահղացման գործում առանձնապես մեծ է Դ. Հիլբերտի դերը: Պ. Բեռնայսի հետ համարել գրած «մաթեմատիկայի հիմունքներ» երկհատոր գրքի առաջին հատորի երկրորդ գլուխը (§5) վերջանում է այն կշռադատությամբ, թե առաջացել է հեղափոխության նոր դաշտ՝ տրամաբանական ելրահանգման ձեռնարկումը ձեռնարկվել է որպես ապացուցման տեսություն: Այս տեսությունը գրքի հեղինակներն անվանում են նաև մեզամաթեմատիկա (Д.Гильберт, П.Бернайс 1982:72): Այս գաղափարը հեղափոխում լայն կիրառում ստացավ, հստակեցվեց եւ, միեւնույն ժամանակ, հիմք ծառայեց կիրառելու նաև մեզագիտություն եւ մեզատեսություն հասկացությունները, որոնք ըմբռնվում են որպես համիմաստ հասկացություններ:

Մեկ այլ հասկացություն, որի ըմբռնումը կարելի է ինչպես հայագիտության, այնպես էլ մեզահայագիտության ըմբռնման համար՝ մեզալեզու հասկացությունն է:

Նախապես նշենք, որ «լեզուն» բազմիմաստ (polysemantic) բառ է եւ արտահայտում է տարբեր հասկացություններ: Տվյալ դեպքում խոսքը վերաբերում է բնական լեզվին՝ որպես մտքերի ձեռնարկման եղանակի, մտքերի կրողի եւ արտահայտման ձեռի, մտքերի փոխանակման հիմնական միջոցի:

Ինչպես նշում է Է. Մենդելսոնը, լեզուն, որը մենք ուսումնասիրում ենք, կոչվում է օբյեկտ-լեզու, իսկ այն լեզուն, որով մենք ձեռնարկում ենք եւ ապացուցում այդ օբյեկտ-լեզվի մասին որոշ արդյունքներ, կոչվում է մեզալեզու: Այնուհետեւ, հեղինակը նշում է, որ օբյեկտ-լեզվի եւ

մեզալեզվի միջեւ հակադրությունն (contrast) առկա է նաև օտար լեզուներ ուսանելիս. օրինակ, գերմաներեն դասավանդելիս, գերմաներենը օբյեկտ-լեզու է, իսկ անգլերենը, որով բացատրում ենք գերմաներենը՝ մեզալեզու (Mendelson 1979:32): Այս հասկացությունները, ի դեպ, գործառության լայն շրջանակներ ունեն հայագիտական հեղափոխությունների բնագավառում: Շատ հայագետներ իրենց աշխատությունները գրում են ոչ հայերենով: Ասվածից բխում է, որ եթե հայոց լեզվի մասին գրվում է այլ լեզվով, ապա նման հեղափոխության օբյեկտ-լեզուն հայերենն է, իսկ այն լեզուն, որով գրվում է հայոց լեզվի մասին, պետք է դիտարկվի որպես մեզալեզու:

Տարբերակելով իրարից օբյեկտ-լեզուն եւ մեզալեզուն, Ա. Չորչը (Church 1956:47)⁴ հայտնում է մի նկատառում, որը սկզբունքային նշանակություն ունի եւ որը ցույց է տալիս մի կարեւոր դեպք, երբ օբյեկտ-լեզուն եւ մեզալեզուն կարող են համընկնել: Չորչի մեկնաբանությամբ, երբ լեզուն օգտագործվում է նույն այդ լեզվով իր մասին խոսելու համար, ապա պարզ է, որ այն չի կարող լինել ձեռնարկված լեզվի կառուցման (setting up) մեթոդ: Սակայն, արդեն կառուցված լինելով, ձեռնարկված լեզուն, եթե ունենա արտահայտման համապատասխան միջոցներ, կարող է ի վիճակի լինել ինքն իր մասին խոսելու եւ, մասնավորապես, վերահաստատելու, երին հաշվով, իր կառուցման եղանակը: Այդ դեպքում օբյեկտ-լեզուն եւ մեզալեզուն նույնանում են, որը կունենա կարեւոր նշանակություն հեղափոխությունների համար⁵:

Ի դեպ նկատենք, որ օբյեկտ-լեզվի եւ մեզալեզվի փոխհարաբերության, մասնավորապես, որոշ պայմանների դեպքում դրանց համընկնման մասին Չորչի վերոհիշյալ մեկնաբանությունը վկայում է, որ ոչ միայն փոխտեղադրություն ու մեզափոխտեղադրություն հասկացությունները, այլև նման կարգի այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսիք են օբյեկտ-լեզուն եւ մեզալեզուն, երբեմն կարող են համիմաստ նշանակություն ունենալ: Նման դեպքերում պետք է նկատի

ունենալ, որ այդպիսի համընկնումները կարող են պայմանավորված լինել փարբեր գործոններով եւ ծառայել փարբեր նպատակների:

Հ. Կարրին ուշադրություն է դարձնում օբյեկտ-լեզու եւ մեթալեզու հասկացությունների ծավալների մասնակի համընկնման (overlap) վրա: Դա հանգեցնում է նրան մեթամեթալեզվի գաղափարին դիմելուն եւ, հետեւաբար, ցանկացած քանակության մակարդակներ ունեցող լեզուների ստորակարգ շարք (hierarchy) ստեղծելու հնարավորությանը (Curry 1963:31-32):⁶

Օբյեկտ-լեզվի եւ մեթալեզվի փարբերակումը հարաբերական է, եւ այն հարցը, թե կիրառվող լեզուներից որն է օբյեկտ-լեզուն եւ որն է մեթալեզուն, կախված է կիրառման համատեքստից:⁷

Մեթալեզուն կարող է լինել ձեւայնացված (Church 1956:47), կարող է լինել նաեւ առօրյա, ոչ ձեւայնացված լեզու (Quine 1970:36-37):⁸ Իհարկե, ձեւայնացված լեզուն ավելի մեծ հնարավորություններ է ընձեռում ստույգ, ճշգրիտ եպրահանգումների համար:

Հայագիտությունը կարելի է սահմանել որպես տեսություն գիտական գիտելիքի փարբեր բնագավառներում դրսեւորվող հայ իրականության բնորոշ առանձնահատկությունների մասին, որոնք հետազոտվում են համապատասխան գիտությունների կողմից՝ վերջիններիս ներհատուկ մեթոդներով:

Մեթահայագիտությունը կարելի է սահմանել որպես գիտություն, որը հետազոտում է հայագիտության բնույթը, տեղը գիտությունների համակարգում, ուսումնասիրության մեթոդները:

Այս սահմանումները մեկնաբանությունների կարիք ունեն:

1. Նախ նշենք, որ հայագիտության սահմանման մեջ տեսություն ասելիս պետք է հասկանալ առարկայական տեսություն (object theory):

2. Հայագիտությունը որպես տեսություն դրսեւորվում է այս կամ այն գիտության ձեւով: Դա նշանակում է, որ չկա հայագիտություն, որը չդրսեւորվի որպես կամ լեզվաբանություն կամ հնէաբանություն կամ փիլիսոփայություն կամ մաթեմատիկա եւ այլն:

2.1. Այստեղ մաթեմատիկան նշելը պատահական չէ: Հաճախ հայագիտությունը /գերմանագիտությունը, ռուսագիտությունը եւ այլն/ ներառնում են հումանիտար, հասարակական գիտությունների մեջ: Ջի կարելի համաձայնել այս կարծիքի հետ: Հայագիտությունը /ինչպես եւ նմանատիպ գիտությունները/ կարող են դրսեւորվել ցանկացած գիտությունում, գիտության ցանկացած բնագավառում: Կարելի⁹ է կասկածել, արդյոք, թե ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների դոկտոր Գ. Բ. Պետրոսյանի գիրքը՝ «Մաթեմատիկան Հայաստանում հին եւ միջին դարերում» /Երեւան, 1959/ վերաբերում է նաեւ հայագիտությանը: Իսկ այս օրինակը եզակի չէ: Սեկ օրինակ եւս՝ ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների դոկտոր Բ. Թումանյանի գիրքը՝ «Հայ աստղագիտության պատմություն» /Հ. 1,2, Երեւան, 1964, 1969/, «Երկրակենտրոն եւ արեւակենտրոն համակարգերը Հայաստանում» /Երեւան, 1973/ եւ այլն պատկանում են նաեւ հայագիտությանը:

3. Հայագիտության բնույթի առանձնահատկություններից մեկը, թերեւս իմացական տեսակետից կարեւորագույնն այն է, որ այդ տեսության առարկայական տիրույթը կարող է առնչվել գիտության ցանկացած բնագավառի հետ՝ լինի այն հումանիտար, հասարակական, բնագիտական, թե ֆիզիկա-մաթեմատիկական, տեխնիկական: Բավական է հիշել, որ հայկական նյութ կարող է առկա լինել յուրաքանչյուր գիտությունում, մի դեպքում որպես հայեցի իրականություն՝ բառիս բուն իմաստով, որը կարող է երկու փարբերակով դրսեւորվել: α/ եւ՝ հետազոտության նյութն է հայ իրողությունից, եւ՝ հեղինակն է հայ /օր. Հ. Սանանդյանը՝ հայ ժողովրդի ծագման մասին/, β/ հետազոտվող նյութը հայ

իրականությունից է, մինչդեռ հեղինակը՝ օտարազգի /օր. Ռ. Թոմսոնը՝ հայ ժողովրդի ծագման մասին: Կարող է դիտարկվել նաև այսպիսի դեպք. քննարկվող նյութն ապագային է, սակայն այն կարող է առնչություն ունենալ հայագիտության հետ այնքանով, որքանով հետապուրվել է հայ գիտնականի կողմից /օր. «Հովհաննես Ադամյանը որպես գունավոր հեռուստատեսության եւ լուսահեռագրության տեսության պիոներ»/: Այս դեպքը նախորդներից տարբերվում է նրանով, որ Հ. Ադամյանի կողմից հետապուրվող առարկան կապ չունի հայ իրականության հետ, նրա հետապուրությունը հայագիտական չէ: Մինչդեռ հետապուրությունը Ադամյանի մասին՝ որպես հեռուստատեսության եւ լուսահեռագրության պիոների, անշուշտ հայագիտական է:

4. Ըստ էության այն, ինչ վերաբերում է հայ իրողությանը, կարող է դառնալ գիտական հետապուրության նյութ՝ «երկակի ենթակայության» առարկա, որոնցից մեկը հայագիտությունն է, մյուսը՝ գիտության այս կամ այն կոնկրետ բնագավառը /լեզվաբանություն, կամ պատմություն, կամ մաթեմատիկա եւ այլն/: Այդ իրողությունը որպես կանոն կարելի է ներկայացնել, արտահայտել մի երկանդամ կոնյունկցիայով, որի առաջին անդամը /հայագիտություն/ հաստատուն է, իսկ երկրորդ անդամը՝ փոփոխական, կախված այն բանից, թե հայկական նյութը գիտելիքների ո՞ր բնագավառում է ընդգրկվում: Չեն բացառվում այն դեպքերը, երբ դիտարկվող կոնյունկցիան բաղկացած լինի երկուսից ավելի անդամներից: Դա տեղի է ունենում, երբ հայկական նյութը գիտելիքների համարելը բնագավառում է ընդգրկվում /օրինակ, պատմության եւ լեզվաբանության բնագավառներում/ կամ էլ հայկական նյութը հանդես է գալիս նման բնույթի այլ ազգային նյութի հետ: Դրա օրինակը կարող է ծառայել Ֆր. Կոնիբերի գիրքը «Anecdota Oxoniensia. A Collation with the Ancient Armenian Versions of the Greek Text of Aristotle's Categories, de Interpretatione, de Mundo, de Virtutibus et Vitiis and of Porphyry's Introduction»: Գրքի վերնագրից

արդեն պարզ է, որ նշված աշխատասիրությունը վերաբերում է հայագիտությանը եւ հունագիտությանը՝ տեքստաբանության, թարգմանության եւ այլ խնդիրների տեսանկյունից, եւ փիլիսոփայությանը, տրամաբանությանը՝ գիտական իմացության այն բնագավառների տեսանկյունից, որոնք տվյալ դեպքում ներառում են հայկական եւ հունական նյութը /հմմ. Կոնիբեր 1893-ի հետ/:

5. Հայագիտության բնույթը պահանջում է տարատեսակ գիտելիքների իմացություն: Մի կողմից՝ անհրաժեշտ է իմանալ այն կոնկրետ բնագավառը, որն ուսումնասիրվում է, իմանալ այդ բնագավառի մասին ժամանակակից տեսությունը հիմնավորապես, մյուս կողմից՝ այն ամենը, որը դրսևորվում է որպես հայագիտական հետապուրության առանձնահատկություններ:
6. Հաճախ գիտությունների համակարգ հասկացությամբ է նախ եւ առաջ բնորոշվում հայագիտությունը, այն դիտարկվում որպես սեռային հասկացություն՝ հայագիտության նկատմամբ: Ստովի վերհիշենք հայագիտական հետապուրությունները, որոնք իրականացված են տարբեր երկրներում, տարբեր ժամանակներում եւ, մասնավորապես, մեր օրերում: Կարելի է ասել, թե որպես օրենք դրանք վերաբերում են այս կամ այն կոնկրետ հարցին եւ կարող են դիտարկվել նաև ընդհանրապես պատմության, լեզվաբանության, ճարտարագիտության, մաթեմատիկայի եւ, թերեւս, յուրաքանչյուր այլ գիտության պրոբլեմը: Դրանք անվանվում են «հայագիտական հետապուրություններ» միայն այնքանով, որքանով հետապուրության նյութը վերցված է հայ իրականությունից: Հայագիտության մեջ հնարավոր են արդյոք հայագիտության մեջ համալիր հետապուրություններ: Անշուշտ: Այսպես, օրինակ, հայ ժողովրդի ծագման հարցը պահանջում է պատմաբանների, լեզվաբանների, հնագետների եւ հարակից գիտությունների ներկայացուցիչների համատեղ ջանքերը՝ ինչպես իրենց տեսությունների, այնպես էլ ուսումնասիրման մեթոդների

օգտագործման տեսանկյունից: Բայց նման մոտեցում կարող է տեղի ունենալ եւ հաճախ տեղի է ունենում այլ գիտություններում եւս: Հետեւապես, «գիտությունների համակարգի» գաղափարը չէ, որով պիտի բնորոշվի հայագիտության առարկան, կամ որով հայագիտությունը տարբերվում է այլ գիտություններից:

7. Դառնալով հայագիտության տեղին՝ գիտությունների համակարգում, պետք է նշել, որ մինչեւ այժմ գիտությունների դասակարգման ոչ մի համակարգ չի կարող նշել հայագիտության /վերը նշված ըմբռնումով/ տեղն այդ համակարգում: Սովորաբար հայագիտությունը /ինչպես նաեւ հեթագիտությունը, վրացագիտությունը, գերմանագիտությունը եւ նման այլ գիտական տեսությունները/ դասում են հումանիտար գիտությունների, կամ էլ հասարակական գիտությունների /հաճախ չտարբերելով այդ գիտությունները/ շարքը: Դա արվում է շատ դյուրին ձեւով՝ առանց խորանալու հայագիտության առանձնահատկությունների մեջ: Այնպես, ինչպես մաթեմատիկան՝ մեկ առումով, փիլիսոփայությունը՝ մեկ այլ առումով, յուրահատուկ տեղ են գրավում գիտությունների դասակարգման մեջ, այնպես էլ հայագիտությունը /եւ նմանապիպ այլ գիտությունները/ պետք է գտնի գիտությունների համակարգում այն տեղը, որ իրեն է պատկանում: Դա մտահայագիտության կարեւոր խնդիրներից մեկն է: /Տվյալ վեկուցման շրջանակները հնարավորություն չեն ընձեռում հանգամանալից խոսել այդ հարցի մասին/:

8. Մտահայագիտության համար ոչ պակաս կարեւոր խնդիր է հայագիտության հետազոտության մեթոդների պրոբլեմը:

Արդեն հայագիտության՝ որպես տեսության հատկությունները, դրա ուրույն տեղը գիտությունների համակարգում պայմանավորում են եւ հայագիտության մեթոդների առանձնահատկությունները: Գիտության տեսությունը եւ մեթոդները գտնվում են սերտ միասնության մեջ: Այդ ընդհանուր դրույթը, որն ապացուցված է գիտական

հետազոտությունների դարավոր պրակտիկայում, անշուշտ, վերաբերում է նաեւ հայագիտությանը:

Հայագիտության մեթոդների նկարագրությունը, բնույթի բացահայտումը հատուկ ուսումնասիրության նյութ է: Տվյալ դեպքում կսահմանափակվենք մի շարք սկզբունքային դիտողություններով, որոնց քննարկումը թերեւս խթան դառնա այդ մեթոդների հետագա համակողմանի քննարկմանը:

Հայագիտական հետազոտությունների առաջին իսկ ծանոթությունը ցույց է տալիս, որ դրանցում կիրառվում են, երբեմն՝ բացահայտ, երբեմն՝ ոչ բացահայտ, այնպիսի մեթոդներ, ինչպիսիք են պատմահամեմատական մեթոդը, հերմենեւտիկան, համատեքստային եւ ենթատեքստային վերլուծության մեթոդը, թարգմանությունը որպես տեքստի վերլուծության եւ ճշգրտման մեթոդ, օբյեկտիվությունը որպես հետազոտության մեթոդաբանական հնար, ապացուցողական մեթոդը եւ այլն: Այս մեթոդների համառոտ նկարագրությունը՝ հայագիտական տեսանկյունից, տրված է Բրուտյան 1999, Brution 1999a, 1999b գործերում: Տվյալ դեպքում կանգ առնենք մի շարք լրացուցիչ նկատառումների վրա:

8.1. Նախ, թվարկած մեթոդներն ամենեւին էլ չեն սպառում հայագիտության բնագավառում կիրառվող եւ կիրառվելիք մեթոդների բազմությունը: Քանի որ հայագիտությունն անմիջականորեն, կամ երբեմն էլ՝ միջնորդավորված ձեւով, առնչվում է գիտության թերեւս բոլոր բնագավառների հետ, ուստի հայագիտական տարբեր հետազոտությունների դեպքում կիրառելի են այն մեթոդները, որոնք բնորոշ են քննարկվող գիտության առարկայական տիրույթին: Սակայն հայագիտության բնագավառում այս կամ այն գիտության մեթոդների կիրառումը սոսկ տեխնիկական ընդմիջարկություն կամ միջադրություն /ինտերպոլյացիա/ չէ: Ամեն մի գիտական մեթոդ, անկախ նրանից, թե ո՞ր գիտության բնագավառում է առաջացել, ստեղծվել եւ

լայն կիրառում ստացել, անհրաժեշտության դեպքում ներառվում է նաև հայագիտական ուսումնասիրությունների մեթոդաբանական պինանոցը, հայագիտական տեսության տեսանկյունից համապատասխան ճշգրտումներից /էքսպլիկացիայից/ հետո: /Ակնհայտ է, որ այս վերջին պնդումը վերաբերում է ոչ միայն հայագիտությանը, այլև ցանկացած այլ գիտության/:

8.2. Հայագիտական ուսումնասիրությունների մեթոդները միարժեք չեն ցանկացած հետազոտության համար: Դրանց նշանակությունը, կարեւորությունը պայմանավորվում է հայագիտության այն առարկայական տիրույթով, որին նվիրված է տվյալ հետազոտությունը: Ակնհայտ է, օրինակ, որ պատմահամեմատական մեթոդը շատ կարեւոր է հայագիտական այն հետազոտությունների բնագավառում, որոնք պատմական բնույթի են: Այդ նույն մեթոդի կիրառումը ««Ապիտակի երկրաշարժը Հայաստանում 1988 թ. եւ վերջինիս հետեւանքները»», ««Հայկական աշտուկի կայանի դերը արդի Հայաստանի տնտեսության մեջ»» թեմաների հետազոտման գործում ամենեւին էլ նշանակալից չի կարող լինել՝ անգամ հաշվի առնելով պատմական էքսկուրսի առկայությունը ցանկացած հետազոտությունում:

8.3. Տեսական, թերեւս, նաև կիրառական հետաքրքրություն է ներկայացնում հայագիտական ուսումնասիրություններում կիրառվող մեթոդների դասակարգումը: Այդ մեթոդները կարող են լինել համագիտական /մեթոդներ, որոնք հավասարապես նշանակություն ունեն ինչպես հայագիտության, այնպես էլ այլ գիտությունների համար/ եւ մասնավոր-գիտական /մեթոդներ, որոնք նշանակություն ունեն հայագիտության, կամ էլ մի խումբ գիտությունների համար, որոնք թվում է նաև հայագիտությունը/:

8.3.1. Վերը հիշատակված աշխատություններում /Բրուսյան 1999, Brutian 1999a, 1999b/ ոչ բոլոր նշված մեթոդներն են ակնհայտորեն միանշանակ՝ իրենց ընդհանրության եւ

նշանակության ու դերի տեսանկյունից: Ավելին, հիշատակված որոշ մեթոդներ /օբյեկտիվությունը որպես հետազոտության մեթոդաբանական հնար, ապացուցողական մեթոդ/ թերեւս ստույգ կլինի անվանել որպես յուրաքանչյուր գիտական հետազոտության անհրաժեշտ նախապայման: Իրոք, ամեն մի հետազոտող գիտության ո՛ր բնագավառով էլ զբաղվելիս լինի, նախ եւ առաջ պետք է լինի օբյեկտիվ, պետք է ձգտի ճշմարտության, եւ ոչ մի նկատառում նրան չպետք է շեղի ճշմարտության ուղուց: Նույնն էլ վերաբերում է գիտական հետազոտության ապացուցողականությանը: Եթե ապացուցման փոխարեն լրկ դեկլարատիվ հայտարարություններ են, ապա նման ուսումնասիրությունը չի կարող գիտական գործ համարվել:

8.4. Ի դեպ, ապացուցողականությունը հայագիտության ասպարեզում եւս կարող է դրսեւորվել ինչպես բովանդակային փաստարկների ուժով, այնպես էլ խստիվ տրամաբանական կառույցների, այդ թվում եւ տրամաբանական հաշիվների եղանակով: Ահա դրա մի օրինակը, որով կարելի է լուսաբանել թարգմանությունը որպես հետազոտության մեթոդ:

Նախ նկատենք, որ թարգմանությունը կարելի է հասկանալ տարբեր կերպ: Նշենք դրանցից մի քանիսը, որոնք կարեւոր են բննարկվող խնդրի համատեքստում:

8.4.1. Թարգմանություն մի բնական, խոսակցական լեզվից մեկ այլ բնական, խոսակցական լեզվի: Նման թարգմանության դեպքում հայտնաբերվում է բառերի ««տրեւում»», ավելի ստույգ՝ խորքում թաքնված իմաստը, ի հայտ է գալիս բնագրի թերությունները, երբեմն էլ սխալները, հնարավորություն է ընձեռվում ճշգրտել միտքը: Այսպիսի թարգմանությունը հնարավորություն է ընձեռում բովանդակային մտքեցմամբ բարձրացնել հետազոտության արդյունքների շարադրման ապացուցողական ուժը:

8.4.2. Թարգմանություն բնական, խոսակցական լեզվից տրամաբանական հաշիվների լեզվին եւ արդյունքի մեկնաբանումը: Նպատակը նույնն է, ինչ նախորդ դեպքում: Դա լուսաբանենք հետեւյալ օրինակով: ՀՅԴ դրոշի վրա գրված է՝ «Մահ կամ ապագություն» /1/: Ինչպե՞ս հասկանալ դա: Կարելի է ենթադրել հետեւյալը. «Կմեռնենք կամ ապագության կհասնենք»: Հավանաբար, այդ նշանաբանն առաջարկողները նշանաբանի նպատակը պահել են ինտուիցիայով՝ առանց այն վերլուծելու: Ճիշտ կլինի փոխել նշանաբանի անդամների տեղերը /մանավանդ, դիսյունկցիայի անդամների տեղերի փոփոխումից դիսյունկցիայի ճշմարտացիությունը չի փոխվում/: Այդ դեպքում կստանանք՝ «Ապագություն կամ մահ» /2/: Դա կարող է նշանակել. «Ապագության կհասնենք, կամ էլ կմեռնենք», կամ «Եթե ապագության չհասնենք, ապա կմեռնենք»: Նշանաբանի արտահայտման այս ձևն է /2/, որ ճիշտ է արտահայտում նպատակը: Դա կարելի է լուսաբանել մաթեմատիկական տրամաբանության /ասույթների հաշիվ/ հետեւյալ գործողություններով.

$$p \vee q /1^a/$$

$$q \vee p /2^a/$$

Այստեղ p -ն կնշանակի «Մենք կմեռնենք» ասույթը /սա դրոշի վրա գրված «մահ» արտահայտության բացահայտված ձևն է/: Համապատասխանաբար, q -ն կնշանակի՝ «Մենք կլինենք ապագա»:

Ձևափոխելք /1^a/ եւ /2^a/ ասույթները ասույթների համակարգի օրենքների համաձայն:

$$p \vee q \text{ համ. } p \rightarrow q /1^b/$$

$$q \vee p \text{ համ. } q \rightarrow p /2^b/$$

1^a) Ապագայի մեծ մեծ չլինելը կլինենք ապագա:

/2^a/ կկարդացվի. «Եթե մենք ապագա չլինենք, կմեռնենք»:

/1^b/ համապատասխանում է «Մահ կամ ապագություն» նշանաբանին, որը եւ ամրագրված է ՀՅԴ դրոշին եւ թյուր պատկերացում է տալիս նշանաբանի նպատակի մասին: /2^b/ կհամապատասխանի «Ապագություն կամ մահ» նշանաբանին, որով անհրաժեշտ է փոխարինել /1/ արտահայտությունը:

Թարգմանության այս ձևի նշանակությունը դժվար է գերազանհատել:

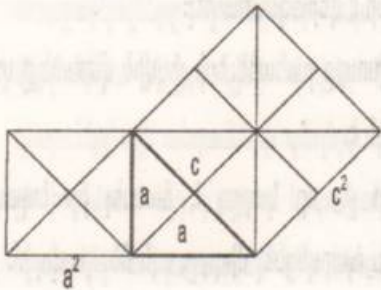
Սակայն չպետք է ենթադրել, որ բովանդակային խոսքը բանաձևերի լեզվին վերածելը տեքստի ապացուցողական ուժի միակ ամենավոր եղանակն է:

8.4.3. Ապացուցումն առանց համոզման միշտ չէ, որ կարող է հասնել իր նպատակին: Համոզելու համար անհրաժեշտ է հաճախ պարզեցնել միտքը, այն հնարավորին չափով դարձնել ակնառու: Դրան կարող է ծառայել թարգմանությունը գիտության մի լեզվից /հասկացության իմաստով/ գիտության մեկ այլ լեզվի, օրինակ, հանրահաշիվի լեզվից՝ երկրաչափության լեզվի /թարգմանության այս եւ նման եղանակների մասին մանրամասն տե՛ս Sawyer 1969/:

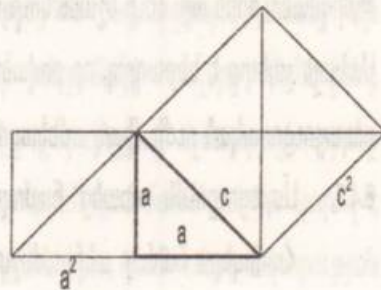
3998

Մի պարզ օրինակով լուսաբանենք դա: Պյութագորասի հայտնի թեորեմը՝ ուղղանկյուն եռանկյան ներքնաձգի քառակուսին հավասար է էջերի քառակուսիների գումարին, հանրահաշվում արտահայտվում է հետեւյալ հավասարմամբ՝ $a^2+b^2=c^2$: Այդ թեորեմը $a=b$ դեպքում վերածվում է $a^2+a^2=c^2$, այսինքն՝ $2a^2=c^2$ (3) տեսքի: Դա կարելի է արտահայտել հետեւյալ կերպ. հավասարասրուն ուղղանկյուն եռանկյան ներքնաձգի վրա կազմված քառակուսին երկու անգամ մեծ է, քան նույն եռանկյան էջի վրա կազմված քառակուսին: Եթե (3) արտահայտությունը հանրահաշիվի լեզվից թարգմանենք երկրաչափության լեզվի, այն կարելի է ներկայացնել հետեւյալ պատկերի միջոցով:

զծ. 1/ եւ, էլ ավելի պարզեցրած ձեւով՝ զծ. 2, որոնք ակնառու եւ համոզեցուցիչ են դառնում դիտարկվող հանրահաշվական առնչությունը:

զծ. 1

զծ. 2

9. Խիստ հրապրապ հարց է հետազոտական մեթոդների /երկու եւ ավելի/ համադրել կիրառման պրոբլեմը հայագիտական ուսումնասիրությունում: Պրոբլեմը պայմանավորված է հայագիտության առարկայի բնույթով: Արդեն այն հանգամանքը, որ հայագիտության օբյեկտ-լեզուն առնչվում է գիտության տարբեր բնագավառների հետ, խոսում է այն մասին, որ երբեմն, թերեւս հաճախ, հայագիտական ուսումնասիրություններում հնարավոր չէ բավարարվել միայն մեկ մեթոդի միջոցով:

* * *

Երուսաղեմի հրեական համալսարանում հայագիտության 30-ամյակին նվիրված գիտաժողովում /մայիս, 1999/ տողերիս հեղինակն առաջադրեց հայագիտության հետազոտվող սահմանումը:

«...Հայագիտությունը գիտություն է, որի օբյեկտ-լեզուն հայեցի նյութն է, կամ էլ հետազոտում է հայոց լեզվի եւ հայ մշակույթի հենքի վրա ստեղծված մեդալեզու՝ որեւէ խնդիր լուծելու համար» (Բրուտյան 1999:11, Brutian 1999a:78, 1999b:10): Նշված այս գործերում ընդգծված է, որ առաջադրված սահմանումը հեղինակը դիտում է որպես աշխարհաբային վարկածի բնույթ ունեցող առաջարկ: Այժմ էլ այդ կարծիքին մնալով, հեղինակը փորձում է մեկնաբանել առաջարկված վարկածը, հույս ունենալով դրանով իսկ պայմաններ ստեղծել բարելավելու իր առաջարկը⁹:

Նախ նշենք, որ լեզու հասկացությունն օգտագործելիս տվյալ դեպքում գիտությունը ներկայացնում ենք որպես որոշակի լեզու: Բնական լեզվում մենք գործ ունենք բառամթերքի հետ /իմաստաբանություն /սեմանտիկա// եւ բառերի շղկապման ձևերի /կանոնների/ հետ /շարահյուսություն /սինտաքսիս//: Այս հասկացությունները էքստրապոլյացիայի են ենթարկված եւ տարածված են գիտության վրա՝ համապատասխան ճշգրտումներով: Մենք խոսում ենք գիտության որպես լեզվի մասին, որն ունի նույնպես իր իմաստաբանությունը եւ շարահյուսությունը: Գիտությունը որպես լեզու համապատասխան հասկացությունների ամբողջությունն է /տրամաբանական իմաստաբանություն/ եւ մեթոդաբանական-տրամաբանական հնարների, եղանակների բազմությունը /տրամաբանական շարահյուսություն/, որոնց միջոցով կապակցում ենք առկա հասկացությունները եւ հանգում որոշակի անհրաժեշտ ելրահանգումների: Այդ իսկ պատճառով հայագիտության վերը նշված սահմանման մեջ, երբ խոսում ենք օբյեկտ-լեզվի եւ մեդալեզվի մասին, նկատի ունենք ոչ թե սովորական լեզուն, այլ գիտությունը որպես լեզու:

Կարելի է ասել, թե հայագիտության՝ վերն առաջադրված սահմանումը երկու տարբեր մակարդակներ է արտահայտում՝ օբյեկտ-լեզու /որը հայագիտության առարկայի քննարկման իրավասությանն է պատկանում/ եւ մեդալեզու, որը մեդալեզու հայագիտությանն է պատկանում:

Սակայն այստեղ ոչ մի անսովոր, առավել եւս՝ անընդունելի բան չպետք է տեսնել: Սա Կարիի՝ վերոհիշյալ /տե՛ս ծանոթագրություն 6/ դիտարկած դեպքի մասնավոր արտահայտություններից մեկն է: Եթե տվյալ դեպքում հայագիտության սահմանումը ներառում է ինչպես հայագիտության օբյեկտ-վեպլի հասկացությունը, այնպես էլ մետահայագիտության մի ինչ-որ ըմբռնում, ապա խնդրո առարկան դառնում է մետամետահայագիտության վերլուծության նյութը:

Անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ ներկա վեկուցման մեջ տրված հայագիտության սահմանումը եւ Երուսաղեմի հայագիտական գիտաժողովում առաջադրված սահմանումը փորձում են տարբեր գիտակետերից եւ, թերեւս, գիտության լեպլի ընձեռած տարբեր միջոցներով բացահայտել այն խնդիրները, որոնք դրված են հայագիտության առջեւ եւ այն մեթոդները, որոնցով պետք է լուծվեն նշված խնդիրները:

Սահմանվող առարկայի բազմաբնույթ եւ բազմախորք լինելը /իսկ հայագիտությունն այդպիսին է/ պայմանավորում է տարբեր սահմանումների հնարավորությունը: Դա շատ լավ էր հասկանում դեռեւս Դավիթ Անհաղթը, որը քննարկում է փիլիսոփայության վեց սահմանումները («Եւ պարտ է գիտել, թէ վեց են սահմանք իմաստասիրութեան, եւ են այսոքիկ: Նախ եւ առաջին, որ ասեն՝ թէ իմաստասիրութիւն է գիտութիւն գոյիցն, ըստ որում գոյք են: Երկրորդ, իմաստասիրութիւն է գիտութիւն աստուածայնոց եւ մարդկայնոց իրողութեանց: Երրորդ, որ ասէ՝ իմաստասիրութիւն է խոկումն մահու: Չորրորդ, առ այսոքիւք է սահման, որ ասէ, թէ իմաստասիրութիւն է նմանութիւն աստուծոյ ըստ կարողութեան մարդկան: Հինգերորդ, որ ասեն՝ թէ իմաստասիրութիւն է արհեստ արհեստից եւ մակացութիւն մակացութեանց: Վեցերորդ ի վերայ այսոցիկ, որ ասեն՝ իմաստասիրութիւն է սիրելիութիւն իմաստութեան»): /Դավիթ Անյաղթ 1980. 52/¹⁰: Այդ սահմանումներից առաջինը, երկրորդը եւ վեցերորդը պարկանում են Պյութագորասին, ընդամին Պյութագորասի սահմանումները մեզ են հասել նրա հետեւորդ Լիկոնասի գրառմանք, երրորդ եւ չորրորդ սահմանումները՝ Պլատոնին, եւ հինգերորդ

սահմանումը՝ Արիստոտելին: Քննարկելով այս սահմանումները, Դավիթ Անհաղթը նպատակ է հետապնդում ոչ թե դրանցից միայն մեկն ընդունելու, այլ ցույց տալու, թե դրանցից յուրաքանչյուրն ինչ նշանակություն ունի փիլիսոփայության բազմաբնույթ ներսույթը բացահայտելու գործում:

* * *

Կարող է հարց առաջանալ. այն ամենը, ինչ այստեղ վերաբերվում է հայագիտությանը որպես որոշակի հետապնդության բնագավառի՝ իր գիտական կառուցվածքի կամ կաղապարի /մոդելի/ տեսակետից, արդյոք խստորեն տարբերվո՞ւմ է նմանադիպ այնպիսի բնագավառներից, ինչպիսիք են, ասենք, հեթագիտությունը, վրացագիտությունը, գերմանագիտությունը, ռուսագիտությունը եւ այլն: Այդ հարցին չի կարելի պատասխանել առանց լրացուցիչ հետապնդությունների: Կարծում եմ, որ նշված վեկուցման մեջ, ըստ էության, տրված են հայագիտության եւ մետահայագիտության այն անհրաժեշտ ելրագծերը եւ բնութագրումները, որոնց հիման վրա կարելի է ստեղծել հայագիտության, մետահայագիտության կաղապարները /մոդելները/: Եթե այդ կաղապարները մեկնաբանելիս հայագիտության՝ մի դեպքում, մետահայագիտության՝ մյուս դեպքում, տվյալները բավարարեն, ապա այդ կաղապարները ճիշտ են կազմված: Սակայն հնարավոր է, որ այդ կաղապարներին բավարարեն նաեւ այլ նմանադիպ գիտությունների տվյալները: Այդ դեպքում, այդ կաղապարներով կարելի է ղեկավարվել ոչ միայն հայագիտական եւ մետահայագիտական հետապնդություններում, այլ նաեւ վերը հիշատակած այս կամ այն համանման ուսումնասիրություններում: Հնարավոր է, որ առաջադրվող կաղապարներն այլ գիտություններին /հեթագիտություն, վրացագիտություն եւ այլն/ բավարարեն ոչ թե ամբողջությամբ, այլ մասնակիորեն: Այդ դեպքում, հնարավոր կլինի այդ կաղապարները վերափոխել այդ նպատակներին ծառայեցնելու համար:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Գրեթե՛ն այսօրո՛ղ օգտագործված է դեռևս անորոշ իմաստով: Այդ հասկացության ստույգ իմաստային ուղղվածությունը հասկանալի կդառնա, երբ հետագա շարադրությունում խոսվի փիլիսոփայության եւ մետափիլիսոփայության մասին:

2. Կլինի մեկնաբանմամբ, որեւէ կոնկրետ ձեւական համակարգ քննարկելիս այն կարելի է անվանել «առարկայական տեսություն», իսկ դրան վերաբերող մետամաթեմատիկան՝ այդ առարկայական տեսության՝ «մետատեսություն» (Клини 1957. Հմմ. Kleene 1952: §15): Այս կապակցությամբ Հ. Կարին նկատում է, որ էպիտեսություն հասկացությունը ծնունդ է առել Հիլբերտի մետամաթեմատիկայից: Եվ այնուհետեւ. «... Բնական կլինի օգտագործել ոչ թե «էպիտեսություն», այլ «մետատեսություն» տերմինը»: /Բնագրում. The notion of epitheory is an outgrowth of Hilbert's metamathematics... It would be natural to use the term "metatheory" rather than "epitheory" (Curry 1963: 120):

Տեսության ընդհանուր պարկերը նկարագրելիս Ա. Կլինին նշում է երեք իրարից անկախ եւ իրարից փոքր տեսություններ. (a) բովանդակային /ոչ ձեւական/ տեսություն, որի ձեւայնացմանը ծառայում է ձեւային համակարգը, (b) ձեւական համակարգ կամ առարկայական տեսություն եւ (c) մետատեսություն, որի շրջանակներում նկարագրվում եւ ուսումնասիրվում է այդ ձեւական համակարգը:

Ինչպես (a)-ն, այնպես էլ (c)-ն բովանդակային բնույթ ունեն, չունեն (b)-ին հատուկ ստույգ որոշակի կառուցվածք: (c)-ն տեսություն է, որն ուսումնասիրում է (b)-ն, այն կիրառվում

է (b)-ի նկատմամբ, անկախ (a) տերմիններով (b)-ի մեկնաբանումից (Клини 1957: 63: Հմմ. Kleene 1952: §15):

3. Տե՛ս ծանոթագրություն (1): Հարկ է նշել նաեւ, որ մետափիլիսոփայության այլ մեկնաբանություններ կան /տե՛ս "Metaphilosophy" հանդեսը, որը հրատարակվում է ԱՄՆ-ում, 1970 թվականից ի վեր/:

Թերեւս մետափիլիսոփայության փոքրեր մեկնաբանումների համար հիմք է ծառայում մետամաթեմատիկա հասկացության ոչ միանշանակ ըմբռնումը: Դա վերաբերում է մասնավորապես մետատեսությունում կիրառվող մեթոդների սահմանափակ եւ ոչ-սահմանափակ մոտեցումներին: Կլինիի մեկնաբանմամբ, մետատեսությունում մենք կիրառում ենք միայն այն մեթոդները, որոնք ֆորմալիստներն անվանում են վերջնական (finitary), եւ որոնք օգտագործում են միայն ինտուիտիվ կերպով ներկայցվելիք առարկաները եւ իրականացվող պրոցեսները /Клини 1957: 61: Հմմ. Kleene 1952: §15/: Միեւնույն ժամանակ Կլինին նկատում է, որ որոշ հեղինակներ օգտվում են «մետա» նախածանցից, անվանելու համար այն լեզուն կամ տեսությունը, որոնց համար այլ լեզուն կամ տեսությունը դառնում են վերջնական մեթոդներով չսահմանափակվող ուսումնասիրման առարկա /Клини 1957: 62: Հմմ. Kleene 1952: §15/: Նկատենք նաեւ, որ նույն կարծիքին է Կլինիի հիշատակվող գրքի ուսերեն թարգմանության խմբագիր Վ.Ա. Ուսպենսկին /Клини 1957: 61, ծանոթ. 5/:

4. This device of employing one language in order to talk about another is one for which we shall have frequent occasion not only in setting up formalized languages but also in making theoretical statements as to what can be done in a formalized language, our interest in formalized languages being less often in their actual and practical use as languages than in the general theory of such use and in its possibilities in principle. Whenever we employ a language in order to talk about some language (itself or another), we shall

call the latter language the *object language*, and we shall call the former the *meta-language* (Church 1956: 47).

5. The employment of a language to talk about that same language is clearly not appropriate as a method of setting up a formalized language. But once set up, a formalized language with adequate means of expression may be capable of use in order to talk about that language itself; and in particular the very setting up of the language may afterwards be capable of restatement in that language. Thus it may happen that object language and meta-language are the same, a situation which it will be important later to take into account (Church 1956: 47).

6. Sometimes we wish to talk about one language L_1 within another language L_2 . In such a case it is customary to call L_1 the *object language*, L_2 , the *metalanguage*. It is not excluded that L_1 and L_2 may overlap. Ordinarily the object language will be a certain portion of the U language which it is agreed to remove from it, while the metalanguage is the U language after the removal. But sometimes we may wish to talk about languages L_1 and L_2 which are related to each other as object language and metalanguage, respectively; in that case we use a third language, L_3 , customarily called the *metametalinguage*. In this way we can continue to form hierarchies of languages with any number of levels. However, no matter how many levels there are, the U language will be the highest level: if there are two levels, it will be the metalanguage; if there are three levels, it will be the metalinguage; and so on. Thus the terms "U language" and "metalanguage" must be kept distinct¹ (Curry 1963: 31-32).

7. Ինչպես նշում է Ս. Հասկը, երբ խոսում ենք ֆրանսերենով անգլերենի մասին, անգլերենը հանդես է գալիս որպես օբյեկտ-լեզու, իսկ ֆրանսերենը՝ որպես մետալեզու, իսկ երբ խոսում ենք անգլերենով ֆրանսերենի մասին, ֆրանսերենը դառնում է օբյեկտ-լեզու, իսկ անգլերենը՝ մետալեզու: Բնագրում. In talking about systems, the system being talked about is known as

the *object language*, the system being used to talk about it, the *metalanguage* (N.B. this is a relative rather than an absolute distinction; e.g. one might use French (the metalanguage) to talk about English (the object language) or English to talk about French.) (Haack 1979: 249).

8. Այս կապակցությամբ վկայակոչենք Ու.Բուլայնի խոսքերը. "In thus construing ordered pairs we do not assume that within the standard language under discussion - the *object language* - the values of the variables include sets, nor that they include ordered pairs in any sense. The use I propose to make of ordered pairs proceeds wholly within the *metalanguage* - the ordinary unformalized language in which I describe and discuss the object language". (Quine 1970: 36-37):

9. Հայագիտության տրված սահմանման մեջ /Brutian 1999a: 78 եւ Brutian 1999b: 10/ object բառի փոխարեն պետք է լինի object-language, որը համապատասխանում է հայերեն տարբերակում /Բրուլայան 1999. 11/ ճիշտ նշված օբյեկտ-լեզու բառակապակցությանը: Հայերեն տեքստում հայագիտության սահմանման մեջ /Բրուլայան 1999.11/ նշված «հայերենի հենքի վրա» արտահայտության փոխարեն պետք է լինի «հայոց լեզվի եւ հայ մշակութի հենքի վրա» արտահայտությունը, այնպես, ինչպես գրված է անգլերեն տեքստերում /տե՛ս Brutian 1999a: 78 եւ Brutian 1999b: 10/:

10. Հմմ. It should be noted that there are six definitions of philosophy, as follows: The first: Philosophy is knowledge of existence as such. The second: Philosophy is knowledge of divine and human things. The third: Philosophy is contemplation of death. The fourth: Philosophy is becoming similar to God as far as it is humanly possible. The fifth: Philosophy is the art of arts and the science of sciences. The sixth: Philosophy is love of wisdom. (David the Invincible Philosopher 1983: 51):

ARMENOLOGY AND METAARMENOLOGY

The development of science today necessitates the creation of metascience. This will concern almost¹ all sciences. (Sometimes a concept of a theory is used instead of a science. The metatheory in these cases corresponds to the theory)². Today we speak not only of mathematics, logic, linguistics, biology and other sciences, but also of metamathematics, metalogic, metalinguistics, metabiology and other metasciences. If the subject-matter of science is the study of the laws of reality, then the subject-matter of metascience is the investigation of the very nature of science, its structure, and methods with the help of which science realizes its purposes. It gives a basis to affirm that the concept of metascience has a more general character and a wider grasp of corresponding concepts of science. That is why the author of this paper is sure that it is possible to have a metascience for any science, for any study, except philosophy. It is impossible to create metaphilosophy for philosophy because there are no concepts of larger extension than the concepts which we use in philosophy. That is why philosophy is both theory and metatheory at the same time (Брутян 1985, Brutian 1986)³.

In scientific investigations it is possible to note the term metaknowledge which refers to any science except Armenology (and similar studies). It is not accidental. Armenology and Metaarmenology are correlative concepts. It is impossible to propose even the idea of Metaarmenology without having the correlatively exact comprehension of Armenology as a theory.

It must be underlined that there are notable achievements and scientific contributions in the field of Armenology – in scientific centres of Armenia, as well as in famous universities around the world. These mostly refer to concrete problems from the point of view of their Armenian character (the material of such a

study is taken from the Armenian reality). But it is time also to study the question – what is Armenology, to define the subject-matter of Armenology, the relation of Armenian studies with the other fields of knowledge, to define the place of Armenology in the system of sciences, etc. Those questions do not limit the problem under discussion. As a matter of fact, they are questions of different ranges, more exactly the questions of different levels of generalization.

The first question, the answer to which is the preliminary condition for the solution of other problems, is: "What is Armenology?". The answer to this question may be the definition of the subject-matter of Armenology, as well as the enumeration of some properties of its subject-matter with their corresponding characteristics. The knowledge involved in the definition of Armenology will be essentially short, but it will reveal exactly the content of the defined concept, the essential properties of the object reflected in the concept. The second case gives us a possibility thoroughly to characterize the subject-matter of Armenology comparatively enumerating some of its essential properties, as well as some non-essential properties. When one speaks on Armenology (it happens very rarely and, as a rule, in encyclopedias) indeterminacy and inaccuracy destroy the border between the mentioned two cases. This circumstance also shows that the problem under discussion has not yet been investigated.

If we reconstruct the history of Armenology, it will give us the possibility to notice, first of all, that armenology studies the matter connected with Armenian reality. The Armenian character of the matter, first of all, is of great interest for Armenologists. The study can be realized in any branch of science if the question under discussion deals with Armenian reality. (It is only the first step to understand what Armenology is and it has no pretensions to be a definition of Armenology).

Let us analyse the term "meta" which will be useful for an exact understanding of the nature of Armenology. The term "meta" was used for the first time in the 1 c. B.C. The author of this term was Andronikos of Rhodes (Alexandria). While systematizing Aristotle's writings the librarian Andronikos of Rhodes had in mind,

the content of those writings as a basis of his systematization. Everything, which, in his opinion, was concerned with the problems of natural science – physics, were named "physics". Others which were essentially of a philosophical character – Andronikos of Rhodes named "metaphysics" which means in this context "after the physics". So, the prefix "meta" has been used in the sense "after something". The history of science shows that many words with the prefix "meta" has been formed, in which this prefix no longer has the role which it had in the word "metaphysics" (Բրտյան 1984). There are also other cases which remind us of the formation of the word "metaphysics". In any case, the origin of the word "metamathematics" must be in the centre of our attention. David Hilbert's role in the concept of metamathematics is truly crucial. The second chapter (85) of the first volume of the book "Grundlagen der Mathematik" written by D.Hilbert and P.Bernays ends with the conclusion that there is to be formed a new field of investigation – the formalization of logical conclusions as a theory of proof. The authors of this book named this theory metamathematics (Гильберт, Бернайс 1982: 72). This idea has found a larger use subsequently. It was clarified and expanded to become the basis for using the concepts *metascience* and *metatheory* which were understood as identical concepts.

Another concept which is very important for the understanding of Armenology as well as Metaarmenology is the concept *metalinguage*. We must note, first of all, that "language" is a polysemantic word and it expresses different concepts. Saying language in this context we mean natural language, language as a way of forming our thought, as a form of the expression of our thought, and the basic means of exchanging our thought. E.Mendelson notes that the language we are studying is called "object-language", while the language in which we formulate and prove results about object-language is called *metalinguage*. He notes further that "the contrast between object-language and *metalinguage* is also present in the study of a foreign language; for example, in a German class, German is the object-language, while the *metalinguage*, the language we use, is English" (Mendelson 1979: 32). (These concepts, by the way, have a larger use in Armenian studies. Many

Armenologists do not write their works in Armenian. We can conclude that if we write on the Armenian language not in Armenian, then the object-language of the studies is Armenian, while the language in which we write on the Armenian language, must be considered as a *metalinguage*).

Differentiating object-language and *metalinguage*, A.Church (Church 1956:47) expresses an idea which has a principal significance and shows a case when the object-language and *metalinguage* can coincide. According to Church, when we use the language to talk about that same language it cannot be a method of setting up a formalized language. "But once set up, a formalized language with adequate means of expression may be capable of use in order to talk about that language itself; and in particular the very setting up of the language may afterwards be capable of restatement in that language. Thus, it may happen that object-language and *metalinguage* are the same, a situation which it will be important later to take into account" (Church 1956:47).

Church's interpretation on the interrelation of object-language and *metalinguage*, especially his idea that object-language and *metalinguage* can coincide in some circumstances, shows that not only the concepts of philosophy and metaphilosophy, but also the concepts of object-language and *metalinguage* sometimes can be used in the same sense. It must be noted that this kind of identity of concepts can be conditioned by different factors and can serve toward different aims.

H.Curry pays attention to the overlap of the object-language and *metalinguage* which can sometimes take place. According to Curry's interpretation, we, then, need to have a third language as a *metametalinguage*. So, it is possible to form hierarchies of languages with any number of levels (Curry 1963: 31)³.

The differences between object-language and *metalinguage* are relative. The question – which language is the object-language and which the *metalinguage*, when we use two languages, depends on the context⁴.

The metalanguage can be formalized (Church 1956:47) or can be a common, non-formalized language (Quine 1970: 36-37)⁵. The formalized language, of course, gives us greater opportunities for exact and precise conclusions.

Armenology can be defined as a theory of specificities about Armenian reality which are presented through different fields of scientific knowledge and which are studied by these corresponding sciences with their inherent methods.

Metaarmenology can be defined as a science which investigates the character of Armenology, its place in the system of knowledge, and the methods of its study.

Those definitions need some interpretations.

1. Let us note, first of all, that the theory in the definition of Armenology must be understood as object-theory.

2. Armenology as a theory is presented in a form of this or that science. It means that there is no Armenology which is not presented as linguistics, or philosophy, or mathematics, etc.

2.1. The mentioning of mathematics here is not accidental. Armenology (as well as German studies, Russian studies, etc.) is often included in the human or social sciences. Meanwhile Armenology, as well as similar studies can be presented through any science, in any field of knowledge. Is it possible to doubt that the book of the doctor of physical-mathematical sciences, G.Petrosian's "Mathematics in Ancient and Medieval Armenia" (Yerevan, 1959) concerns Armenology? This is not a unique case. One more example - the books of the doctor of physical-mathematical sciences, B.Toumanian, "The History of Armenian Astronomy" (Vol. 1,2, Yerevan, 1964, 1969) and "Geocentric and Heliocentric systems in Armenia" (Yerevan, 1973) also concern Armenology.

3. One of the specificities of the nature of Armenology which may be the most important from the point of view of our knowledge is that the field of this theory can deal with any field of science, let it be human,

social, natural, physical, mathematical, technical, etc. It is enough to remember that Armenian materials can be in any science. It can concern Armenian reality which can be exposed in two forms: a) the matter of investigation is from Armenian reality and the author of the investigation is Armenian (for example, H.Manandian on the origin of the Armenians), b) the matter of investigation is from Armenian reality, while the author of the investigation is a foreigner (for example, R.Thomson on the origin of the Armenians), c) it is also possible that the matter of investigation is not from Armenian reality but it can have a connection with Armenology as far as it was investigated by an Armenian (for example, H.Adamian as a Pioneer of the Theory of Colour TV). This case is different from the former cases as the matter investigated by Adamian has not any connection with Armenian reality; his investigation is not Armenological. Meanwhile the investigation on Adamian as a Pioneer of the Theory of Colour TV, of course, is Armenological.

4. As a matter of fact, everything which concerns Armenian reality can become a matter of scientific investigation by "double subordination". One of them is Armenology, the second - a concrete field of science (linguistics, or historiography, or mathematics, etc.). This situation can be reproduced and expressed, as a conjunction consisting of two members. The first member is constant, while the second one is variable; it depends on the field of knowledge which includes Armenian matters. Such cases are not excluded when the mentioned conjunction can consist of more than two members. It takes place when Armenian matters are included in the joint field of science (for example, history and linguistics) or Armenian matters coexist with other national matters. F.Conybear's book "Anecdota Oxoniensia. A Collation with the Ancient Armenian Versions of the Greek Text of Aristotle's Categories de Interpretatione, de Mundo, de Virtutibus et Vitiis and Porphyry's Introduction" can be the illustration of it. The very title of the book shows that this work concerns Armenology and Greek Studies from the point of view of textual study, translation and similar problems on the one hand, and to philosophy and logic from the point of view of that branch of knowledge which includes, in this case, the Armenian and Greek matters, on the other hand (Compare: Կոնիբեր 1893).

5. The nature of Armenology demands the knowing of different sciences. It is necessary to know a concrete field which is under consideration and to know fundamentally the modern theory on that field. It is also necessary to know everything which presents the specificities of Armenian studies.

6. Armenology is often characterized as a system of sciences. The last concept is considered as a generic concept. But if we reconstruct the history of Armenian studies which was realized in different countries at different times, then we can say that these studies, as a rule, concern this or that concrete question. They can be considered as problems which concern the history, linguistics, mathematics, archaeology, and other sciences. They are named "Armenian studies" as far as the matter under investigation is taken from the Armenian reality. Is it possible to realize Armenian studies by the joint means of other sciences? Of course. The origin of the Armenians, for example, demands the joint efforts of historians, linguists, archaeologists and others from the point of view of their theories, as well as of their methodologies. But such an approach can be considered in other fields of studies, too. It means that the system of sciences is not the idea with which we can characterize Armenology or distinguish Armenology from other studies.

7. As to the place of Armenology in the system of sciences, it must be noted that up to now no classification of science can fix the exact place of Armenology. Armenology (as well as Hittology, Georgian studies, Germanistic studies, and other similar studies) is usually included in the human sciences or social sciences which is not correct. As mathematics, in one sense and philosophy, in another sense, have their special place in the classification of sciences, Armenology (and other similar studies) also must have its own place in the system of sciences. The solution of this problem is one of the main tasks of Metaarmenology.

8. The problem of the methods of Armenian studies is no less an important task of Metaarmenology. The special place of Armenology in the system of sciences also determines the specificity of the methods of Armenian studies. It is well known that the theory and methods of any study must be a close unit and this demand concerns Armenology, also.

The description of the methods of Armenian studies and the characteristics of those methods must be a special matter of investigation and not only one. We shall limit our task to a few, but important, comments.

Even the first approach of the analysis of Armenian studies shows that there are such methods used (sometimes explicit and sometimes implicit), as the historical-comparative method, hermeneutics, the method of contextual and subtextual analyses, translation, as the analysis of the text and the specification of the use of the concept and their combination in texts, etc. The short description of those methods from the point of view of Armenian studies is given in Brutian 1999a, 1999b, Բրուտյան 1999. Here we include only some additional comments.

8.1. The above mentioned methods are only examples. As Armenology concerns directly or indirectly all branches of science, all those methods which are useful for all branches of science under discussion can be used in Armenology. It must be underlined that the use of the methods of this or that science in Armenology is not a technical interpolation. Each scientific method, independently of the branch of science where it arose and is largely used, when used in Armenian studies must be explicated from the point of view of the specificity of Armenology. (It is obvious that these methodological demands concern not only Armenology but also any other fields of study).

8.2. The methods used in Armenian studies are not of the same value for every investigation. Their significance and usefulness are determined by the specificity of those branches of Armenology which we investigate. It is obvious, for example, that the historical-comparative method, is very useful for those investigations in Armenian studies which have a historical character. The use of the same method for the investigation of such problems as "The Earthquake of Spitak in Armenia in 1988 and its Consequences" or "The Role of the Armenian Atomic Station in the Economy of Modern Armenia" cannot be noticeable even if we take into account the necessity of a historical excursus in every investigation.

8.3. The classification of methods used in Armenian Studies has, in some sense, a theoretical as well as practical interest. Those methods can be general-scientific (methods which have an equivalent significance for Armenology as well as for other sciences and studies) and particular-scientific (methods which have a significance for Armenian studies or for a group of sciences which also include Armenian studies).

8.3.1. The methods used in Armenology (described in Բրուտյան 1999, Brutian 1999a, 1999b) are obviously not at the same level from the point of view of their generalisation and significance as well as their role in investigations. Moreover, not all the mentioned ways of investigation can be called "methods", for example, objectivity and the necessity to prove. It must be more correct to call the latter a necessary condition for every investigation. Indeed, every researcher must be objective, first of all, must aim at the truth and no consideration must deflect him from the path to the truth. The same concerns also proof in scientific investigation. If one uses declarative statements instead of proofs, the result cannot be regarded as scientific.

8.4. Proof in Armenian studies can be presented by the force of arguments from content as well as by means of exact logical constructions (among them logical calculations). Let us illustrate this with the use of translation as a method for investigation. First of all, let us note that it is possible to understand translation in different ways. Let us mention some of them which are important in the context of the problem under discussion.

8.4.1. Translation from natural, every day language into another natural, every day language. In this case it is possible to discover "behind" the words, more exactly, in the depth of the words a hidden sense, the meaning of which exposes defects, sometimes even mistakes in the original text. It gives us an opportunity to correct the original text. Such a translation gives us a chance, using the content analysis, to make the force of our argumentation stronger.

8.4.2. Translation from natural, every day language into the language of logical calculation and the interpretation of the result. The aim is the same as in the previous case. Let us illustrate it by the following

example. The sentence - "Death or Freedom" (1) is written on the flag of the Armenian Revolutionary Federation (Dashnaktsutiun) (ARF(D)). How can we understand that? It is possible to suppose the following: "We shall die or reach freedom". Probably, the authors of this motto intuitively felt the aim of the motto without an exact analysis. It will be correct if we displace the members of the motto, as the truth value of the disjunction remains the same when we displace the members of the disjunction. As a result of such a transformation, we shall receive "Freedom or Death" (2). It can mean "We shall reach freedom or we shall die", or "If we do not reach freedom, then we shall die". This form (2) of the expression of the motto exactly expresses the very aim of the motto. It can be illustrated by the following acts of mathematical logic (by the calculation of propositions).

$$p \vee q \quad /1^a/$$

$$q \vee p \quad /2^a/$$

Here p designates the proposition "We shall die" (which is an explicit form of "death" written on the flag). Correspondingly q designates the proposition "We shall be free". Let us transform the propositions (1^a) and (2^a) according to the laws of the calculation of the propositions:

$$p \vee q \quad \text{equiv.} \quad \bar{p} \rightarrow q \quad /1^b/$$

$$q \vee p \quad \text{equiv.} \quad \bar{q} \rightarrow p \quad /2^b/$$

(1^b) will be read: "If we do not die, we shall be free".

(2^b) will be read: "If we are not free, we shall die".

(1^b) corresponds to the motto "Death or Freedom" which is fixed on the flag of ARF (D) and gives an inexact comprehension of the aim of the motto.

(2^b) corresponds to the motto "Freedom or Death".

It would be proper to exchange motto (1) with motto (2).

It is difficult to overestimate the significance of this form of translation – translation from natural language into the language of logical calculation, but it will be wrong to think that it is the only powerful means to increase the force of the proof in the argumentative text

8.4.3. Proof without persuasion cannot always reach its aim. It is often necessary to elucidate our thought, our arguments, or conclusions, to make them visible as much as possible without which we cannot always convince the auditorium. The translation from one language of science into another language of science, for example, from the language of algebra into the language of geometry can serve this purpose (on this as well as on the similar ways of translation see Sawyer 1969).

Let us illustrate it by the following simple example. Pythagoras's well-known theorem declares: the square of hypotenuse of a right-angled triangle is equal to the sum of the squares of the other two sides. It can be expressed in algebra by the following formula: $a^2+b^2=c^2$, where c is the hypotenuse of the mentioned triangle, a and b are other sides of it.

If $a=b$ this formula is reduced to the following form: $a^2+a^2=c^2$, i.e. $2a^2=c^2$ (3).

However, it is possible to translate this formula from the language of algebra to the language of geometry and express it as follows: square built on the hypotenuse of the isosceles right-angled triangle is twice larger than square built on one of the other sides of the same triangle. Such statement can be proved by purely geometrical method, the idea of which is obvious from the Fig. 1 and also in more simplified form from the Fig. 2. These figures make the considered algebraical relation visual and convincing.

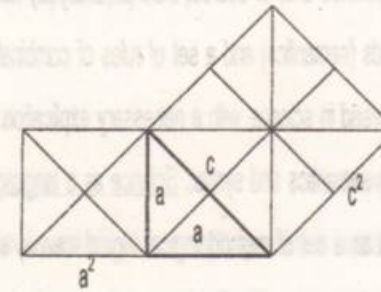

Fig. 1

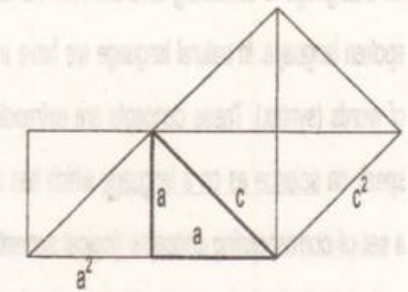

Fig. 2

9. There is an urgent need to use two or more methods of investigation in Armenian studies. The problem is conditioned by the character of the subject matter of Armenian studies. The fact that the object theory of Armenology concerns different fields of science testifies that sometimes, maybe often, it is impossible to be satisfied with only one method.

* * *

At the Conference devoted to 30 Years of Armenian studies at the Hebrew University of Jerusalem in May, 1999 I proposed in my paper the following definition of Armenology: "...Armenology is a science the object-language of which is the specificity of Armenian reality or it studies a metalanguage on the basis of the Armenian language and culture to solve some other similar problems" (Բրուտյան 1999: 11, Brutian 1999a: 78, 1999b: 10)⁶. In these works the author of this definition regards it as a proposal which has the character of a working hypothesis. Now we shall try to interpret the proposed hypothesis hoping that in such a way we can create some conditions to improve the definition.

First of all, it must be noted that proposing this definition we introduce science as a kind of language. Science as a language is something different from the language of science and, of course, from an everyday natural, spoken language. In natural language we have a set of words (semantics) and a set of rules of combinations of words (syntax). These concepts are extrapolated and spread in science with a necessary explication. We speak on science as on a language which has also its own semantics and syntax. Science as a language is a set of corresponding concepts (logical semantics) as well as a set of methodological-logical means, ways, and methods (logical syntax) with the help of which we combine concepts of science and come to definite necessary conclusions. When we use object-language and metalanguage in the above mentioned definition of Armenology we mean not the usual, everyday, natural language but science as a special kind of language. It must be said that the definition of Armenology under consideration expresses two different levels: the object-language which belongs to the subject-matter of Armenology and metalanguage which belongs to Metaarmenology. But there is not anything unusual or unexpected in that. It is a special expression of the case which was described and analyzed by H.Curry⁷. In this case, if the definition of Armenology includes the concept of the object-language of Armenology as well as a definite understanding of Metaarmenology, then the problem under discussion becomes the matter of the analysis of Metametaarmenology.

It is necessary to underline that the definitions of Armenology proposed in this paper and the paper read at the Jerusalem Conference on Armenian studies try (from different standpoints and different means of the language of science) to discover the tasks of Armenology and methods which are called upon to solve those tasks.

When the object under consideration has many levels and many essences (I am sure that Armenology is such an object) its character determines the possibility of different definitions. David the Invincible, who understood it quite well, analyzed six definitions of philosophy having in mind not to accept one of them and

to reject all others, but to show the role of each of them in the process of discovering the multicharacteral essence of philosophy⁸.

* * *

One can be asked: does everything which is written here on Armenology as a definite study from the point of view of its model, essentially differ from the similar studies as Hittology, German studies, Georgian studies, Russian studies, etc? We cannot answer these questions without additional research. I think that here are given the necessary characteristics and co-ordinates concerning Armenology and Metaarmenology on the basis of which it is possible to construct models for the other cases. If the necessary data of Armenology in one case and Metaarmenology in the other case satisfy those models during their interpretation, then it will be obvious that these models are constructed exactly. It is theoretically possible that the data of other similar studies can also satisfy exactly the constructed models of Armenology (as well as of Metaarmenology). In this case, it is possible to use these models not only in Armenological and Metaarmenological studies, but also in the above mentioned similar studies. It is also possible that the proposed models can satisfy other similar studies incompletely but particularly. In this case, it is possible to reconstruct those models which are to be used in these other, mentioned fields.

NOTES

1. "Almost" here is still used in an indefinite sense. The exact meaning will be clear when there will be given some explanation on interrelation between philosophy and metaphilosophy.
2. According to Kleene's interpretation when we regard a concrete formal system, it can be named as "object-theory", and metamathematics concerning that theory - "metatheory" for object-theory (Kleene

1952: §15). H. Curry notes: "The notion of epitheory is an outgrowth of Hilbert's metamathematics... It would be natural to use the term "metatheory" rather than "epitheory" (Curry 1963: 120).

3. See the note (1).

It is necessary to mention that there are other interpretations of metaphilosophy (see the journal *Metaphilosophy* which has been published in the USA since 1970. May be the non-unification of the use of the concept *metamathematics* serves as the ground of different interpretations of *metaphilosophy*. It concerns, particularly the use of finitary and nonfinitary methods in metamathematics. According to Kleene's interpretation we use in metatheory only those methods which formalists call finitary and which are used only upon intuitively introduced objects and realizable processes (Kleene 1952: § 15). Kleene notes at the same time that some authors use the prefix "meta" to name those languages or theories of which other languages or theories become the subject of study which is not limited by finitary methods (Kleene 1952: §15). The Editor of the Russian translation of Kleene's mentioned book - V. Uspenski has the same opinion (Клини 1957: 61, note 5).

4. "In talking about systems, the system being talked about is known as the *object language*, the system being used to talk about it, the *metalinguage*. (N.B. this is a relative rather than an absolute distinction; e.g. one might use French (the metalanguage) to talk about English (the object language) or English to talk about French.)" (Haack 1979: 249).

5. "In thus construing ordered pairs we do not assume that within the standard language under discussion - the *object language* - the values of the variables include sets, nor that they include ordered pairs in any sense. The use I propose to make of ordered pairs proceeds wholly within the *metalinguage* - the ordinary unformalized language in which I describe and discuss the object language." (Quine 1970: 36-37);

6. There must be "object language" instead of "object" in the definitions of Armenology given in Brutian 1999a: 78, 1999b: 10 which correspond to the Armenian text /Բրուտյան 1999: 11/.
7. "Sometimes we wish to talk about one language L_1 within another language L_2 . In such a case it is customary to call L_1 the *object language*, L_2 , the *metalinguage*. It is not excluded that L_1 and L_2 may overlap. Ordinarily the object language will be a certain portion of the U language which it is agreed to remove from it, while the metalanguage is the U language after the removal. But sometimes we may wish to talk about languages L_1 and L_2 which are related to each other as object language and metalanguage, respectively; in that case we use a third language, L_3 , customarily called the *metametalinguage*. In this way we can continue to form hierarchies of languages with any number of levels. However, no matter how many levels there are, the U language will be the highest level: if there are two levels, it will be the metalanguage; if there are three levels, it will be the metametalinguage; and so on. Thus the terms 'U language' and 'metalinguage' must be kept distinct" (Curry 1963: 31-32).
8. "It should be noted that there are six definitions of philosophy, as follows: The first: Philosophy is knowledge of existence as such. The second: Philosophy is knowledge of divine and human things. The third: Philosophy is contemplation of death. The fourth: Philosophy is becoming similar to God as far as it is humanly possible. The fifth: Philosophy is the art of arts and the science of sciences. The sixth: Philosophy is love of wisdom" (David the Invincible Philosopher 1983: 51). The first, second and sixth definitions belong to Pythagoras (Pythagoras's definitions got to us thanks to his follower Nicomachos's writings), the third and fourth definitions belong to Plato, and the fifth definition belongs to Aristotle.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ / REFERENCES

- Բրուտյան, Գ. /1999/. Հայագիտության առարկան եւ մեթոդները: Երեւան. ՀՀ ՉԱԱ հրատարակչություն:
- Դաիիթ Անյադթ /1980/: Երկասիրութիւնք փիլիսոփայականք: Համահավաք քննական բնագրերը եւ առաջաբանը Ա. Ա. Արեւշապուհի: Երեւան. Հայկական ՍՍՀ ՉԱ հրատարակչություն:
- Կոնիբեր, Փր. Կ. /1893/. Քննութիւնք գրոց Դաւթի Անյադթի կամ թարգմանութեանց Արիստոտելի: Վիեննա. Միլիթարյան տպարան:
- Brutian, G. (1986). 'Philosophy and Metaphilosophy'. *Soviet Studies in Philosophy*, vol. XXI, N 1, pp. 73-86.
- Brutian, G. (1999a). 'Armenology: The Subject-Matter and Methods of Study'. *Armenian Mind*, vol. 3, N1, pp.54-66.
- Brutian, G. (1999b). *Subject-Matter of Armenology and its Methods*. Yerevan: The Publishing House "Gitutian".
- Church, A. (1956). *Introduction to Mathematical Logic*. Vol. 1. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Conybeare, F.C. (1892). *Anecdota Oxoniensia. A Collation with the Ancient Armenian Versions of the Greek Text of Aristotle's Categories de Interpretatione, de Mundo, de Virtutibus et Vitiis and Porphyry's Introduction*. Oxford: at the Clarendon Press.
- Curry, H. B. (1963). *Foundations of Mathematical Logic*. New York, San Francisco, Toronto, London: Mc Graw-Hill Book Company, Inc.
- David the Invincible Philosopher (1983). *Definitions and Divisions of Philosophy*. English Translation of the Old Armenian Version with Introduction and Notes by Bridget Kendall and Robert W. Thomson. Chico, California: Scholars Press.
- Haack, S. (1979). *Philosophy of Logics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kleene, St. C. (1952). *Introduction to Metamathematics*. New York, Toronto: D. van Nostrand Company, Inc.

Mendelson, E. (1979). *Introduction to Mathematical Logic*. Princeton, New Jersey, New York, Cincinnati, London, Melbourne: D. van Nostrand Company.

Quine, W. V. (1970). *Philosophy of Logic*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, Inc.

Sawyer, W. (1969). *A Path to Modern Mathematics*. Harmondsworth, Middlesex.

Брутян, Г. А. (1984). "Об одной некорректной экстраполяции". В сб.: Столович, Л. Н. (отв. ред.). *Принцип социальной памяти. Социальная детерминация познания* (с.с. 6-12). Тарту: Тартуский государственный университет.

Брутян, Г.А. (1985). "Философия и метафилософия". *Вопросы философии* 9, с. 85-90.

Гильберт, Д., Бернайс, П. (1982). *Основания математики. Логические исчисления и формализация арифметики*. Перевод с немецкого. Москва: "Наука".

Клини, Ст. К. (1957). *Введение в метаматерику*. Перевод с английского. Москва: Изд.-во иностранной литературы.

Հայագիտության եւ նվիրված Գ. Բրուտյանի հետեւյալ գործերը

Brutian's following works devoted to Armenology:

Էջարունակություն, սկիզբը տե՛ս էջ 21, /continuation, the beginning see p.21/

The Study of Logic is the Main Content of the Theoretical Heritage of David the Invincible (Anhakht) (1980). Yerevan.

Դավիթ Անհաղթի ուսմունքը տրամաբանության մասին /1980/: Երեւան, ՀՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն:

Դավիթ Անհաղթ /1980/: ՀՍՍՀ «Գիտելիք» հրատարակչություն:

Давид Непобедимый (1980). Арм. ССР, Ереван: Изд-во "Знание".

"Логика Давида Анахта (Непобедимого)" (1980). Вопросы философии 3, с.53-64.

"Слово про Давида Анахта (до 1500-річчя від дня народження)" (на украинском языке) (1980). Філософська думка (Київ) 5, с.53-62.

«Առաջարան» /1980/: Արիստոտելը եւ Հայ փիլիսոփայությունը ժողովածուում /էջ 5-10/, Երեւան, ՀՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն:

"1500-летний юбилей армянского философа Давида Непобедимого" (1980). Новости ЮНЕСКО 8, Париж, с.6-9.

"David I'invincible" (1980). Informations UNESCO 756, Paris, pp. 22-24.

"The 1500th Anniversary of David the Invincible" (1980). Unesco Features 756, Paris, pp. 20-22.

"David el Invincible" (1980). Unesco Perspectives 756, Paris, pp. 21-22.

Логика Давида Непобедимого (1982). Москва: Изд.-во "Наука".

Դավիթ Անհաղթը՝ Հին Հայաստանի մեծ փիլիսոփա /տաշիկերեն/ /1982/: Դուշանբե. Մաորիֆ:

«Դավիթ Անհաղթի տրամաբանությունը» /1983/: Դավիթ Անհաղթը՝ Հին Հայաստանի մեծ փիլիսոփա ժողովածուում /խմբ. Գ.Ա. Բրուտյան/ /էջ 176-193/, Երեւան, ՀՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն:

Էջարունակությունը տե՛ս հաջորդ էջում, /continued on the next page/

Հայագիտություն եւ մետահայագիտություն

Armenology and Metaarmenology

Հայագիտության եւ նվիրված Գ. Բրուտյանի հետեւյալ գործերը

Brutian's following works devoted to Armenology:

Էջարունակություն, սկիզբը տե՛ս էջ 2, 44/, /continuation, the beginning see p. 2, 44/

«Անուր Դավիթ Անհաղթի մասին» /1983/: Դավիթ Անհաղթը՝ Հին Հայաստանի մեծ փիլիսոփա ժողովածուում /խմբ. Գ.Ա. Բրուտյան/ /էջ 643-658/, Երեւան, ՀՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն:

"Логика Давида Непобедимого" (на русском языке) (1984). В сб.: Брутян Г.А. и др. (ред.), Философия Давида Непобедимого (с.164-179), Москва: Изд.-во "Наука".

Դավիթ Անհաղթը /ուլբեկերեն/ /1984/: Տաշքենթ. «Տան»:

"Логически анализ на изкуството на перевода" (բուլղարերեն) (1986). Философска мисъл 3, София, с. 63-76.

«Հանուն մայրենի լեզվի» /1989/: Լոռք 11, էջ 119-129:

«Հայագիտություն եւ հայ գիտություն» /1995/: Հայագիտության պարզացման համալիր ծրագիր: Գ. Բրուտյան /խմբ./ /էջ 52-59/, Երեւան. ՀՀ ԳԱԱ հրատարակչություն:

"Armenology: The Subject-Matter and Methods of Study" (1999). Armenian Mind Vol. III, No. 1, Yerevan: Armenian Philosophical Academy, pp. 74-92.

Հայագիտության առարկան եւ մեթոդները /1999/: Երեւան. ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն: The Subject-Matter of Armenology and its Methods (1999). Yerevan: The Publishing House "Gituian".

ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 375019, Երեւան, Մարշալ Բաղրամյան պող., 24գ:

Publishing House "Gituian", National Academy of Sciences of RA, 375019, Yerevan, Marshal Baghramian Ave., 24g.